

ČLÁNKY

MIROSLAV MIKULÁŠEK

FILOLOGICKÁ HERMENEUTIKA, JEJÍ VÝVOJ, KONCEPCE A MÍSTO V SPEKTRU SOUDOBÝCH INTERPRETAČNÍCH SYSTÉMŮ

(2. část)

Přechod od osvícenství k romantismu se vyznačoval určitou diskontinuitou. Podle P. Szondiho „půl století, které leží mezi Meierem a Schleiermacherem, představuje jednu z nejmarkantnějších duchovně dějinných Césarů“.¹

Až v r. 1808 Schellingův žák F. Ast vydal své *Grundlinien der Grammatik, Hermeneutik und Kritik* (Základy gramatiky, hermeneutiky a kritiky, Landshut 1808), v nichž přesahoval koncepci J. A. Ernestiho. Ast se domníval, že filolog by neměl být pouhý „Sprachmeister“ či antikvář, ale filozof a estetik, usilující o prohloubení otázek ležících v osnově hermeneutiky. Filologie by podle něho neměla zůstat abstraktní a rezonující gramatikou, ani se spokojovat s empirickými poznatky a zdůvodněními, ale provést obrat k filozofii, filozofické reflexi. Proto v oblasti problému vazby znaku a významu jako ideální osnovy filologie akcentoval nutnost zkoumání vztahu hermeneutiky k logice (resp. zkoumání její úlohy v průniku do korelace znaku-významu) a v návaznosti na daný okruh jevů pak nastoloval nutnost studia ontologické problematiky hermeneutiky – aktu *chápání* jako její ústřední otázky a zdroje poznání vůbec. Za jeho konečný cíl Ast považoval uznání znovupoznávajícího „ducha“ jako „nejvyšší, nekonečné jednoty“, „centra veškerého života“,² neomezeného žádnou periferní sférou. Východiskem hermeneutického uchopení tohoto ducha byla pro Asta „znalost ducha starověku“ (podle něho: „*Hermeneutika* či *exegetika*... předpokládá porozumění starověku vůbec ve všech jeho vnějších a vnitřních prvcích a na tom zakládá *objasnění* písemných děl starověku“³). V takto vymezených souvislos-

¹ Szondi, P.: *Einführung in die literarische Hermeneutik*. Frankfurt a. M. 1975, 136.

² Ast, Fr.: *Grundlinien der Grammatik, Hermeneutik und Kritik*. Landshut 1808, 166–168.

³ Cit. podle Grondin, J.: *Úvod do hermeneutiky*. OIKOYMENH, Praha 1997, 90.

tech poznávacího procesu a upřesňování jeho duchovní dimenze se v Astově koncepci znovu vynořuje „hermeneutické učení o *scopus*, podle něhož má být každé místo vysvětlováno ze svého záměru a svého kontextu: každý jednotlivý projev má být nyní pochopen z celku ducha. Tím je zřejmě poprvé a hned nejuniverzálněji zformulována idea «hermeneutického kruhu», jak bude později nazvána“⁴: „Základní zákon všeho rozumění (Verstehens) a poznání je z jednotlivostí nacházet ducha celku a skrze celek chápat (begreifen) jednotlivé.“⁵ Cesta od částí k celku a od celku k částem se stala pro Asta cestou i formulí chápání, vzájemně podmíněnou a propojenou analytickou a syntetickou metodou poznání, kánonem a praktickou bází hermeneutické interpretace. (G. Špet se v dané souvislosti vyslovil o Astově koncepci v tom smyslu, že „ontologicky“ jde o osobitý vztah „částí“ a „celku“, který nemůže být zasunut při analýze dané otázky do schématu „prostorově-fyzikálních vztahů“, neboť se jako originální metodologický problém svébytně odlišuje od „logiky matematických nauk“.⁶)

Hermeneutika (či exegetika) podle Asta předpokládá chápání (Verständnis), na němž je založeno vysvětlení (Erklärung) i výklad (explicatio). Pro chápání je třeba ve vykládaném díle obsáhnout jak jeho vnější, tak i vnitřní elementy, formu i obsah. Obojí prostupuje duch představující počáteční jednotu veškerého bytí, nejvyšší bod, z něhož tvoření vychází a k němuž by vše vytvořené mělo být přivedeno, soustředěno. V tomto smyslu Ast pojímal chápání jako trojstupňový proces: jako 1. historické – ve vztahu k obsahu díla, 2. gramatické – ve vztahu k formě nebo jazyku, 3. duchovní – ve vztahu k duchu jednotlivého spisovatele, jeho epochy a klasické minulosti. „Historické chápání poznává, *co* utváří duch,“ psal Fr. Ast, „gramatické, *jak* to utváří, a duchovní spájí tato *co* a *jak*, obsah a formu, k jejich počátečnímu sladěnému životu v duchu.“⁷ Ježto vysvětlení (Erklärung) předpokládá chápání a spočívá na něm – „vysvětlovat znamená odhalovat (entwickeln) a vykládat chápání“, pak se na něho přímo přenáší vše, co již víme o chápání, tj. projevují se při vymezování vzájemných vztahů částí a celku tentýž imaginární kruh i tytéž „druhy“ významů. Podle Asta: „So ist das Verstehen und Erklären eines Werkes ein wahrhaftes Reproduzieren oder Nachbilden des schon Gebildeten“ („chápání a výklad nějakého díla je skutečnou reprodukcí či napodobením již vytvořeného“⁸). Těžiště svých úvah přenášel Ast na chápání a výklad ducha; tím sice – podle G. Špeta – vycházel za hranice potřeb „empirické filologie a historie“,⁹ nicméně tak připravoval hermeneutické novum jednoho z nejpozoruhodnějších německých myslitelů epochy romantismu F. E. D. Schleiermachers (1768–1834), který pracoval v oblasti teorie poznání, etiky a filosofie náboženství.

Bylo to zejména Schleiermacherovo určení hermeneutiky jako „umění rozu-

4 Dtto, 90.

5 Ast, Fr.: *Grundlinien der Grammatik, Hermeneutik und Kritik*, cit. d., 178–179

6 Špet, G.: *Germenevika i jeje problemy*. In: Kontekst 1990. Literaturno-kritičeskije issledovanija. Nauka, Moskva 1990, 234.

7 Ast, Fr.: *Grundlinien der Grammatik, Hermeneutik und Kritik*, cit. d., 177.

8 Dtto, 184, 187 (cit podle Špet, G.: *Germenevika i jeje problemy*. In: Kontekst 1990, cit. d., 235–236, 257).

9 Viz Špet, G.: *Germenevika i jeje problemy*. In: Kontekst 1990, cit. d., 238.

mět“, které navazovalo na Astův výklad „chápání“ jako aktu duchovního prozření a přinášelo osobitý vklad německého myslitele, teologa a klasického filologa¹⁰ do konstituování hermeneutiky smyslu a ducha, duchovědně pojaté a komplexně promyšlené vědecké disciplíny. Schleiermacher v ní rozlišoval dva momenty chápání – chápání řeči jako aktu jazyka a chápání řeči jako aktu myšlení (= vnitřní stránka řeči, rozuměl řeči jako emanaci „vnitřního myšlení“): řeč – podle něho – nemůže být pochopena jako akt jazyka, pokud není pochopen její duchovní smysl. Daný přístup vyvěral ze „středu“ Schleiermacherova náboženského vědomí, jež vnášelo do jeho vědění, poznání, v němž se splétala teologie s filosofií a filologií, duchovní, „božský řád“. Cílem mu bylo „duchovní rozumění, jež se snaží pochopit řeč z duše, která ji tvoří“,¹¹ tedy jako výraz „nitra“ samotného tvůrce. Ve svém spise *Reden über die Religion an die Gebildeten unter ihren Verächtern* (1799) vymezil bezprostřední zření a bezprostřední religiózní cit, jenž poskytuje člověku možnost žít v nekonečném a věčném, jako psychologické „naleziště“ náboženství. Právě na této půdě dochází ke koncentraci, organickému splynutí duševních sil a schopností tvůrčího člověka. Potřeba sdělit své city ho vede k symbolizujícímu výrazu, symbolizujícímu ztvárnění vnitřních prožitků, stavů duše a zájmů slovem i obrazem.¹²

Nábožensko-filozofický, duchovědný aspekt prostupoval i Schleiermacherovou koncepcí obecné hermeneutiky, utvářel v jejím rámci i filozofem zvolenou typologii interpretace: Schleiermacher rozlišoval jazykový aspekt chápání – předmět gramatické interpretace a chápání jako vcítění se do myšlení – předmět psychologické interpretace; „gramatickou“ stránku interpretace¹³ (zahrnující rétoriku, stylistiku a logiku) spínal s postižením objektivního významu slov, rekonstrukce formy artefaktu a s průnikem od znaku či slova v jeho vnějších (estetických) formách k jeho obsahovému smyslu (vnitřním logickým formám, podle G. Špeta); „psychologickou“ stránku interpretace¹⁴ pak spínal v interpre-

¹⁰ Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher, německý protestantský teolog a filozof (mj. překladatel Platóna) blízký jenské škole romantiků, působil v Halle, kde se po mnohaleté kazatelské činnosti stal profesorem teologie. Od počátku své přednáškové činnosti v Halle (od r. 1805) až do své smrti v r. 1834 (po bitvě u Jeny, od r. 1809 působil v Berlíně) se zabýval otázkami hermeneutiky (v rozmezí let 1805–1832 konal devět přednášek o hermeneutice, zprvu přednášel jen „hermeneutica sacra“ podle vzoru pietistické učebnice J. A. Ernestiho, od let 1809–10 přednášel již o „obecné hermeneutice“). Jak uvádí J. Grondin, „vyzrálou podobu své hermeneutické teorie... nikdy nepublikoval“, „za hodnou zveřejnění považoval jen svou výbornou, ale přece jen svéráznou akademickou přednášku ze 13. srpna 1829 «O pojmu hermeneutiky se zřetelem k poukazům F. A. Wolfa a Astově učebnici» (*Über den Begriff der Hermeneutik mit Bezug auf F. A. Wolfs Andeutungen und Asts Lehrbuch*)“; z rukopisné pozůstalosti a zápisů přednášek sestavil Schleiermacherův žák F. Lücke r. 1838 edici „Hermeneutika a kritika se zvláštním vztahem k Novému zákonu“ (*Hermeneutik und Kritik mit besonderer Beziehung auf das Neue Testament*; přetisk: „Hermeneutik und Kritik. Mit einem Anhang sprachphilosophischer Texte Schleiermachers. M. Frank /vyd./, Frankfurt a. M. 1977); cit. podle Grondin, J.: *Úvod do hermeneutiky*, cit. d., 93–98.

¹¹ Grondin, J.: *Úvod do hermeneutiky*, cit. d., 95.

¹² Viz rus. vydání Geffding, G.: *Učebník istorii novoj filosofii*. Šipovnik, Moskva 1910.

¹³ Schleiermacher, F.: „Allgemeine Hermeneutik“ von 1809/10 (vyd. W. Wirmond). In: *Schleiermacher-Archiv*, I (1985), 1276.

¹⁴ Viz Birus, H.: *Schleiermachers Begriff der „Technischen Interpretation“*. In: *Schleiermachers-Archiv*, I (1985), 591–600 (cit. podle Grondin, J.: *Úvod do hermeneutiky*, cit. d., 95).

tačným procesu s jevem sympatetického porozumění a uchopení individuality tvůrčí osobnosti autora a samotného tvůrčího aktu (včetně postižení autorovy technicko-morfologické, stylové schopnosti utvářet text), porozumění prostřednictvím „empatie“ a „divinace“ (metody „divinatorní“, „divinatorického“ chápání a rozumění – což v jeho pojetí neznamenalo pouze „božské vnuknutí“, „prorocké“ vidění, nýbrž proces interpretova „dohadu“, „uhadování“ /lat. „divinare“/ toho, co chtěl autor říci, vytušení smyslu z kontextu). Filologicko-kritická tradice, zaměřená na rozpracování univerzálních pravidel rozumění se tak v Schleiermacherově pojetí hermeneutické interpretace integrovala s romantizujícím aspektem v přístupu k autorovi jako svobodně produkujícímu géniovi („který si sám vytváří vzory a pravidla své tvorby“¹⁵), jehož imaginace vyžaduje citlivou psychologickou analýzu respektující tajemství tvůrčího aktu. Podle psychologické stránky výkladu je třeba dílo nazírat jako „skutek svého původce“ a vysvětlovat je z „celku jeho života“.¹⁶ Ve svých úvahách na daných interpretačních cestách Schleiermacher dospěl k pozoruhodnému, dodnes aktuálnímu názoru, podle něhož interpret by měl „rozumět řeči nejdřív stejně dobře a pak lépe než její původce“,¹⁷ a dokonce „pochopit autora a jeho dílo lépe než on chápal sám sebe“. Schleiermacher se domníval, že každá z obsahových rovin výkladu – gramatická i psychologická – vyžaduje svůj typ interpreta, „dokonalé poznání“, „celostní chápání“ však vyžaduje organické sjednocení obou daných, napohled heterogenních vědeckých oblastí či interpretačních přístupů.

Zdá se, že někteří badatelé, prezentující v prvních desetiletích 20. st. v souladu se svou filozofickou orientací hermeneutiku jako empirickou vědu,¹⁸ jako by nedoceňovali do jisté míry Schleiermacherův myslitelský odkaz. Schleiermacher dospěl ke komplexnímu přístupu ve svém poznání předmětových sfér umění interpretace: poznání, že hermeneutika, v souvislosti s myšlením jako vnitřní stránkou řeči, musí být filozofickou (*Hermeneutik und Kritik*), uvedl do souladu se zkoumáním sféry lidské psychiky (iracionálních vrstev lidské duše, fantazie a poetické imaginace)¹⁹, z níž se rodí jakýkoli tvůrčí akt. Vazba filologie, teologicky zaměřené filozofie a psychologie se stala bází jím utvářené koncepce univerzální hermeneutiky, již uskutečnil „konstruování hermeneutiky jako vědy“.²⁰

¹⁵ Viz Hroch, J.: *Filozofická hermeneutika v dějinách a současnosti*. Nakl. Georgetown, MU, Brno 1997, 28n.

¹⁶ Schleiermacher, F. E. D.: *Über den Begriff der Hermeneutik*. In: *Hermeneutik und Kritik. Mit einem Anhang sprachphilosophischer Texte Schleiermachers*. M. Frank (vyd.), Frankfurt a. M. 1977, 335.

¹⁷ Ditto, 94, 104.

¹⁸ Viz i jinak myslitelsky velmi podnětnou studii ruského filozofa G. Špeta: *Germenevika i jeje problemy*; in: Kontekst. 1990. Literaturno-kritičeskije issledovanija. Nauka, Moskva 1990, 219–259.

¹⁹ Ukazuje se, že psychologický aspekt ve výkladu jevů umění se vskutku dostával do popředí ve vědecké koncepci Schleiermachera (jak prokázal německý badatel H. Kimmerle, studující filozofův vědecký odkaz), a právě to ovlivnilo teoretické myšlení 19. století, jak koncepci A. Boeckha (*Enzyklopädie und Methodenlehre der philologischen Wissenschaften*, 1877), tak mj. i H. Steinthala (*Die Arten und Formen der Interpretation*, 1878) a zvl. W. Diltheye (*Das hermeneutische System Schleiermachers in der Auseinandersetzung mit der älteren protestantischen Hermeneutik*, 1860; *Die Entstehung der Hermeneutik*, 1900).

²⁰ Viz rus. vyd. Gadamer, H.-G.: *Istina i metod. Osnovy filosofskoj germeneviki*. Progress, Moskva 1988, 225n.